

УДК 94(477-25)“192/193”:050-054.72(=161.2)

К. В. РОМАНОВА*

**ЖИТТЯ КИЄВА 1920–1930-х РОКІВ ЗА МАТЕРІАЛАМИ
ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ**

Розглянуто періодичні видання української еміграції як джерело з історії Києва у 1920–1930-х роках. Звертаючись до радянської періодики або користуючись власними джерелами інформації, українські еміграційні газети та часописи створювали альтернативний радянській пропаганді образ Києва. Акцентуючи увагу на моментах, про які радянські ЗМІ могли згадувати лише побіжно, або ж висвітлюючи події, які радянська влада воліла замовчувати, періодичні видання української еміграції дозволяють доповнити відомості про ті чи інші сторони київського життя 1920–30-х років, а також спонукають до виявлення джерел у вітчизняних архівах, що підтверджують або заперечують деякі наведені в еміграційних виданнях факти.

Ключові слова: українська еміграція; періодичні видання української еміграції, Київ, радянська окупація.

Українська політична еміграція, яка після української революції 1917–1921 років опинилася за межами України, прагнула зберегти зв'язок із батьківщиною і з уважністю стежила за подіями, що відбувалися на окупованих більшовиками землях. Налагодивши за кордоном видавничу роботу та заснувавши значну кількість періодичних видань, українці висвітлювали на їхніх шпальтах у т. ч. життя співвітчизників під “Советами”. Незважаючи на те, що Київ на деякий час втратив столичний статус, для української еміграції він лишався столицею, і саме тому чимало опублікованих в еміграційних ЗМІ матеріалів були присвячені саме йому.

Серед періодичних видань, які з певною систематичністю вміщували статті на київську тематику: “Тризуб” (Париж), “Новий шлях”, “Український голос” (Вінніпег), “Час” (Чернівці), “Наш клич” (Буенос-Айрес), “Розбудова Нації” (Прага), “Український тиждень” (Прага), “Січ” (Чикаго) та ін.

Перше з них, найвідоміше – тижневик “Тризуб”, головний друкований орган уряду Української Народної Республіки в екзилі. Заснований він був 15 жовтня 1925 р. у Парижі з ініціативи Головного Отамана і Голови Директорії УНР Симона Петлюри. Соратником С. Петлюри у видавничій справі став В'ячеслав Прокопович – Голова Ради міністрів

* Романова Катерина Вікторівна – кандидат історичних наук, головний науковий співробітник відділу використання інформації документів Центрального державного архіву зарубіжної україніки.

УНР у 1920 р. та у 1926–1939 рр., який від дня заснування часопису і до 1939 р. лишався його головним редактором.

“Тризуб” був одним із найбільш ґрунтовних із точки зору викладу матеріалу видань, спрямованих на об’єднання розпорошеної української політичної еміграції Європи у міжвоєнний період. Однак тижневик можна розглядати і як своєрідну енциклопедію українського життя – і не лише поза межами України, в еміграції, але й самої України, оскільки значну частину матеріалів видання складала статті, присвячені подіям Української революції та розвитку ситуації у країні, що перебувала під владою більшовиків. В архіві зберігаються числа тижневика за 1925–1934 рр. та 1937–1938 рр. Відповідно, матеріали київської тематики дозволяють із певною послідовністю дослідити життя міста у міжвоєнний період.

Питання українського життя висвітлювалися також на шпальтах еміграційного видання, що виходило у Празі – тижневику “Український тиждень”, редактором та видавцем якого був відомий бібліограф, автор “Бібліографічного покажчика наукових праць української еміграції” Петро Зленко.

Менш широко публікації київської тематики представлені у виданні “Розбудова Нації”, яке виходило у Празі з січня 1928 р. до осені 1934 р. і було ідеологічним органом Проводу Українських Націоналістів¹, а також у виданні гетьманського напрямку – двотижневику “Січ”, що виходив у Чикаго з липня 1924 р. до травня 1934 р.²

До Центрального державного архіву зарубіжної україніки (ЦДАЗУ) ці видання надійшли у складі збірки, переданої у 2008 р. за сприяння генерального консульства України у м. Пряшів (Словаччина), і зберігаються у фонді № 15.

Цінними джерелами з історії Києва 1920–1930-х років є видання, передані до ЦДАЗУ Фундацією імені Олега Ольжича, які зберігаються у довідково-інформаційному фонді архіву (переважно, бібліотечний фонд № 3). Це, зокрема, тижневик “Новий шлях”, що був заснований як літопис українсько-канадської громади та офіційний друкований орган Українського національного об’єднання у Канаді³. Перше його число вийшло 30 жовтня 1930 р. в Едмонтоні, згодом, у 1933 р. редакція переїздить до Саскатуну, де працює до 1942 р.⁴ У перші десятиріччя свого існування газета була головним джерелом інформації про життя в Україні та місцевій громаді, а також інформувала про події в Канаді.

Українська газета “Час” була єдиною українською газетою в Румунії, ідеологічно наближеною до Української національної партії⁵, хоча з першого числа (від 2 жовтня 1928 р.) декларувала незалежність від будь-яких політичних угруповань. Газета стояла на українських позиціях і виходила регулярно аж до радянської окупації⁶.

Часописом української еміграції в Аргентині став тижневик “Наш клич”. Він виходив у Буенос-Айресі з 1934 р. як друкований орган

Організації державного відродження України (ОДВУ), яка згодом стала основою для заснування в Аргентині культурно-освітнього націоналістичного товариства “Відродження”, що стояло на позиціях ОУН під проводом А. Мельника⁷.

Однак слід зауважити, що політичні уподобання редакцій цих видань фактично не відбивалися у публікаціях, які присвячувалися Україні та Києву, у цьому випадку позиція і редакторів, і авторів була спільною – антирадянською.

Тематика вміщуваних в еміграційних виданнях матеріалів охоплювала майже всі сфери життя киян: це – репресивна політика більшовиків, діяльність київської влади, політика українізації та русифікація, антисемітизм, події наукового та культурного життя, становище церкви, вища та середня освіта, а також суто побутові питання, такі як проблеми транспорту, харчування, забезпечення населення одягом, житлові умови тощо. Найбільш повним джерелом із точки зору різноманітності питань, які висвітлювалися на шпальтах видання, був “Тризуб”.

Самі публікації можна поділити на 3 групи залежно від джерела надходження інформації. Першу (найбільшу) становлять публікації, джерелом яких виступили радянські газети. Другу – публікації про події київського життя з посиланням на іноземні видання – інші еміграційні часописи, у т. ч. російські, або видання, які виходили у країнах Балтії, Західної та Східної Європи. І, нарешті, до третьої групи віднесені оригінальні матеріали київської тематики від власних кореспондентів і авторів – листи дописувачів-киян, замітки українців, які приїхали до Києва вже як іноземні туристи, публікації редакції, підготовлені на основі аналізу різноманітних джерел, у т. ч. радянської періодики.

Щодо першого виду публікацій, то їх головним джерелом були українські газети, що виходили в УРСР: “Пролетарська правда”⁸ та “Вісті ВУЦВК”⁹, рідше – всесоюзні “Правда”, “Известия” тощо.

Зазвичай редакція просто передруковувала ту чи іншу новину, рідше – давала короткий коментар або публікувала матеріал під власним заголовком, який і містив авторську оцінку ситуації, наприклад: “Бідні Грушки” з інформацією про рішення київської міськради встановити на хуторі Грушки у Києві пам’ятник Леніну на честь подій 1905 р.¹⁰ або “Кіно на услугах Москви” щодо роботи Київської кінофабрики¹¹. Як правило, без коментарів залишалися новини наукового життя, пов’язані з повідомленнями про засідання комісій та товариств ВУАН, візити до Києва науковців з-за кордону, утворення наукових інститутів, організацію наукових з’їздів, археологічні знахідки тощо, а також новини освіти, які інформували про утворення нових навчальних закладів, кафедр, діяльність бібліотек при навчальних закладах тощо. У той же час варто зазначити, що загалом питання гуманітарної сфери – науки, освіти, культури нерідко розглядалися в українській еміграційній

періодиці у світлі реалізації політики українізації та відвертої русифікаторської політики Москви. З цією метою аналізувався репертуар київських театрів, діяльність київських видавництв, підготовка до відзначення ювілейних дат тощо.

Коментарі (найчастіше короткі, в одне-два речення) супроводжували новини, які стосувалися діяльності органів влади, ставлення більшовиків до історичних та архітектурних пам'яток та загалом культурної спадщини українців, господарської політики “Советів” у Києві. Зокрема, у рубриці “Хроніка” редакція “Тризуба” вмістила новину з публікації у “Пролетарській правді”, де критикувалася робота київської міської ради. Як повідомляла радянська газета, до складу ради входило 1100 осіб, з яких 344 давно не живуть у Києві, інші ж 222 не ходять на засідання ради, але користуються своїми правами для безкоштовного проїзду в трамваї. Новину завершував редакційний коментар із характеристикою “комуністичних батьків міста”, більшість яких “органічно не зв’язана з Києвом, проживає тут випадково і зовсім не заінтересована в добробуті та розвитку нашої столиці”¹².

Критичний, але лаконічний коментар щодо дій більшовицьких окупантів було вміщено у зв’язку з повідомленням про виявлення у Московському музеї мистецтва картини італійця А. Ман’яско, що раніше зберігалася у Київському музеї мистецтв. Повідомляючи, що Росія відмовляється повертати витвір мистецтва до України, редакція зазначає: “з таких мотивів вивозять з України хліб, цукор, залізо, вугілля, в чому полягає зміст самої федерації”¹³.

Радянські новини супроводжувалися і більш розлогими коментарями, передусім це стосувалося заміток, де йшлося про негаразди київського життя, які пояснювалися часом нездатністю більшовицької влади вести господарство, часом її відверто злочинною сутністю. Таким є матеріал, опублікований у “Тризубі” у 1926 р. з посиланням на статтю Ф. Ернста у “Пролетарській правді”. Йшлося про невідрадну ситуацію, в якій опинилася Києво-Печерська лавра у зв’язку з рішенням влади у 1923 р. передати частину будівель святині Соцзабезові для розміщення на території Лаври інвалідів війни. За 2 роки, пише Ф. Ернст у газеті, “майже все майно роздано, загинуло, продано, покрадено. Загинули чудесні лаврські меблі – роботи місцевих, часом кріпацьких майстрів [...]. Чого не зруйнували безхазайність, систематично руйнують люде – часом з допомогою агентів інвалідного містечка. Зідрано дах зі старовинних мурів круг печер, зруйновано аркади будови Готфрида Шеделя”¹⁴.

Як зазначає редакція “Тризуба”, відношення радянської влади до Лаври свідчить “не тільки про вандалізм і некультурність сучасних володарів України, а й про свідому тенденцію їх знищити здобутки й пам’ятники вікових зусиль нашого народу. Представники окупаційної влади... віддали українську святиню з її архітектурними, історичними

пам'ятниками, колекціями та скарбами на поталу, наругу і розграблення зухвалої комуністичної черні”¹⁵.

18 грудня 1930 р. (з посиланням на “Пролетарську правду”) в канадському “Новому шляху” з’явилася стаття під назвою “Харчеві карточки для покійників”. Йшлося про виявлення Київською міською управою 15 тис. 800 осіб, які названі у радянській газеті “мертвими душами”. На ці особи, які не були включеними до міліцейських списків як мешканці Києва, за картками видавалися продукти. Як зазначалося, право на картки мали 522 тис. киян, натомість тих, хто їх одержував, нарахували 537 тис., у зв’язку з чим багато винних осіб було притягнуто до відповідальності. Знаючи про ситуацію із продуктовим забезпеченням в Україні, редакція “Нового шляху” дає своє пояснення цьому факту: “...голодуючі київляне в набірних книжках повписували і таких членів своєї родини, які давно помирали. Цим способом хотіли вони придбати собі бодай одну порцію хліба і муки більше”¹⁶.

Питання забезпечення продуктами українців, зокрема, киян, було в центрі уваги української еміграції, яка прагнула привернути увагу світу до цієї проблеми ще з кінця 1920-х років, бо вже тоді ситуацію в Україні описували як “голод”, а після того, як відомості про Голодомор 1932–1933 рр. потрапили за кордон, ця проблема опинилася в числі актуальних. Аналіз поточної ситуації було проведено у статті “Як харчують мешканців Київа”, опублікованій 15 грудня 1936 р. у “Новому шляху”. Редакція дослідила дані, наведені у газеті “Комуніст”, де зазначалося, що порівняно з минулим роком кияни стали більше купувати товару в крамницях: за день близько 20 т. м’яса, 25 т. ковбасних виробів, близько 10 т. масла, 68 тис. шт. яєць тощо. Статистичні підрахунки кореспондента “Нового шляху” дали не такі відрадні результати, оскільки, якщо вказані цифри поділити на кількість мешканців Києва, то виходить, що на кожного в день припадає 30 гр. м’яса, 38 гр. ковбаси, 115 гр. масла та ін. Але, зазначається у статті, якщо зважити, що ніхто не купує 30 гр. м’яса, а як мінімум 100, то виходить, що лише третина населення може дозволити собі їсти цей продукт. Більшовики, пише редакція, навмисне не подали цифр в абсолютних числах, а лише у відсотках, оскільки насправді число споживання дуже низьке¹⁷.

Серед інших тем, що їх висвітлювали радянські ЗМІ та які привертати увагу еміграційних видань, виділяється, зокрема, тема життя єврейського населення Києва й, у т. ч., тема антисемітизму. Характерно, що відповідними радянськими публікаціями цікавилася передусім редакція “Тризубу” – як представник політичної сили, яку (зусиллями тієї ж більшовицької пропаганди) зробили винною у єврейських погромах періоду Української революції. Огляд публікацій у “Пролетарській правді” дозволяв прибічникам та представникам УНР довести, що прояви антисемітизму, які особисто С. Петлюрою засуджувалися

та каралися, – це явище, яке не лише часом спостерігалось в українському війську, а яке продовжувало процвітати й при “благополучній” комуністичній владі.

Підставою для вивчення політичної ситуації та настроїв населення в Україні ставали повідомлення в українських республіканських ЗМІ про арешти – причому як серед партійної верхівки, так і на підприємствах, і в організаціях. Це була інформація, яка подавалась радянською пресою як доказ боротьби більшовицької влади за чистоту в лавах партії, із зловживаннями на місцях керівників різних рівнів, “буржуазними націоналістами” та “агентами світового імперіалізму”. Як і в ряді інших випадків, в еміграційній періодиці подібна інформація могла подаватися без коментарів, але під власною назвою, наприклад: “Ще перечищують УАН” – про постанову Ради народних комісарів УСРР провести ревізію особового складу УАН в Києві¹⁸, “Загнивання совітського адміністративного апарату” – про судовий процес над керівниками київських господарських установ, обвинувачених у хабарництві та спекуляції¹⁹, “Большевики судять “петлюрівців і контрреволюціонерів”” – про арешти працівників київської контролерської дільниці Південно-Західної залізниці²⁰. У не меншій мірі проілюструвати політику окупаційної влади допомагали цитати, взяті безпосередньо з радянських джерел. Зокрема, 19 вересня 1933 р. у “Новому шляху” з посиланням на “Вісті ВУЦВК” було вміщено матеріал під заголовком “”Чистять” Укр. Академію Наук у Києві”, де йшлося про усунення з членів компартії 16 членів АН УССР, звинувачених у “буржуазному націоналізмі”. Красномовнішим за коментар був наведений виступ одного з членів комісії: “Карту ворогів – побито. Пролетарська революція викинула їх на смітник. Радянська Всеукраїнська Академія буде прямувати дорогою пролетарської революції”²¹.

Відомості про події київського життя, які, ймовірно, не афішувалися в радянській Україні, брали з інших еміграційних видань або видань, що виходили у країнах, що мали спільні кордони з ССРСР. Як правило, ця інформація також була пов’язана із суспільно-політичною ситуацією в місті, далекою від тієї, що її намагались змалювати більшовики у своїх ЗМІ, а також із подіями, подробиці яких окупаційна влада не хотіла перетворювати на надбання спільноти.

Варшавський “Кур’єр червоний” став джерелом для замітки у “Тризубі” (1926 р.) про страту у Києві “Лицарів смерти” – колишніх воїнів армії УНР, які боролися з більшовизмом, зокрема отамана Сікори²².

10 жовтня 1933 р. у “Новому шляху” було надруковано матеріал “Арештували старшин Сов. армії”. Редакція тижневика, посилаючись на бухарестський часопис “Адеверул”, повідомляла про масові арешти у Києві “серед верхівки і нищого старшинства червоної армії”. Заарештованих звинувачували, як пише тижневик, “у намірі відірвати Україну

від Совітів. ГПУ нібито знайшло багато обтяжуючого матеріалу у виді брошур і відозв, звернених проти Сталіна. Полки, що були розташовані на Україні, перенесено до Москви і Ленінграду”, а родини заарештованих відправлено до таборів у Сибір²³.

У деяких випадках посилення на джерело інформації не були конкретизовані, а сама інформація не завжди відповідала дійсності, хоча, як доводить наведений нижче приклад, не була такою вже далекою від правди. Йдеться, зокрема, про повідомлення “18 розстрілів у Києві”, розміщене у “Новому шляху” 4 січня 1938 р. з посиланням на світову пресу. Тут, між іншим, писалося: “У Києві відбувся процес проти 18 українців, яких засудила військова колегія найвищого суду УССР на розстріл обвинувачуючи всіх в приналежності до Української Націоналістичної Організації. Присуд виконали на подвір'ї київської в'язниці. Підсудних розстрілювало ГПУ у двійку. Між розстріляними знаходиться примандонна київської державної опери Петрусенко й заслужений артист, співак Донець”²⁴. Відомо, що Оксана Петрусенко та Михайло Донець з середини 1930-х років дійсно перебували під наглядом НКВС²⁵, проте їх доля була відмінною від описаної у “Новому шляху”: О. Петрусенко померла в 1940 р.²⁶, а Михайло Донець був репресований у липні 1941 р. та, ймовірно, 10 вересня того ж року розстріляний органами НКВС²⁷.

Досить цікавою є інформація, яка, очевидно, потребує підтвердження та пошуку джерел в архівах СБУ. Вона була вміщена у двох числах “Нового шляху” за 1938 р., а джерелом її, як і вище, називалася закордонна преса. Йдеться про статтю “Протибольшевицькі повстання на східних землях”, опубліковану у числі тижневика від 18 жовтня, де йшлося про масові заворушення у місті: “...над Київом розкинули літаки протибольшевицькі летючки, що взивали від іменні українських націоналістів до повстання проти Москви. 37 піхотний полк у Києві підняв повстання й вийшов в район Василькова, де большевики при ліквідації зриву зруйнували з землею 9 українських сіл. В Києві заарештували до 400 українців і відвезли їх негайно в глибину Росії, бо в Україні ситуація така непевна, що Москва не вагається держати визначніших в'язнів серед розбурханого українського моря. До Києва прибула особлива комісія ГПУ з Єжовим, Вишанським і Ульяновим на чолі”²⁸. Як зазначалося у статті, з Москви до Києва були надіслані озброєні відділи ГПУ, в результаті загинуло 63 повстанці, а решту взяли в полон.

У числі “Нового шляху” від 1 листопада 1938 р. інформацію було уточнено та доповнено у статті під назвою “Напад повстанців на Київ”, де повідомлялося, що в ніч з 8 на 9 жовтня відбулося зіткнення повстанців, які нещодавно з'явилися в лісах Київщини, і до яких приєдналися вояки 37 піхотного полку, з військами ГПУ, що охороняли аеродром у Святошині. Метою повстання нібито було захоплення літаків, яке не мало успіху та призвело до жертв з обох сторін²⁹.

Третій вид публікацій, присвячених київській тематиці, – це не лише суто авторські матеріали з аналізом ситуації в місті, але й листи від власних кореспондентів із Києва, які там мешкають або нещодавно втекли за кордон. У який спосіб передавалися ці листи і чи завжди реальними були дописувачі з України або це був редакційний хід, – питання, яке потребує окремого дослідження. Проте, принаймні у 1920-х і до початку 1930-х років листування із закордоном ще дозволялося радянською владою. Крім цього, у цей період кордони між радянською Україною та Польщею і Румунією охоронялися не надто пильно й існували певні канали, через які передавалася інформація про реальне становище у країні під “Советами”³⁰.

У 1928 р. дописувач “Тризубу”, який під іменем Ж. Флергат опублікував у ньому статтю “Київські мініатюри”, і сам, очевидно, був втікачем, вказував: “Відбуваються арешти і труси тих, хто має хоч які небудь зносини з закордоном”, тобто така практика, незважаючи на певний ризик, існувала³¹.

Найчастіше київські кореспонденти еміграційних видань акцентували увагу на таких проблемах київського життя: до 1934 р., коли Київ мав статус окружного міста, дописувачі вказували на його уподібнення провінційному місту, як-от в “Листі з Києва”, опублікованому у “Тризубі” від 29 серпня 1926 р. за підписом С. Н. Автором листа, як зазначалося у тексті, був недавній випускник “Вузу”³². Інші кореспонденти вказували, що у місті стало тихіше, зменшився рух транспорту, хоча окрім трамваїв почали з’являтися автобуси³³. У статті “Сучасний Київ” за підписом “Киянин”, опублікованій у “Тризубі” у 1928 р. писалося: “Київ вражає своєю мертвотою. Того руху, що був колись, зараз немає. Тільки увечері та в свята на Хрещатику збираються люде переважно сов. робітники та куховарки для флірту... Єдиною розвагою цих новітніх горожан позостається лузання насіння [...] При переповнених людом пішоходах вулиці порожні – візників майже немає, а прокатних самоходів на все місто кілька штук.

Як реліквії залишилися у Києві 2–3 “ліхачі” старого часу для обслуги совітських робітників, на яких за крадіжки чекає більшовицька в’язниця – ДОПР (дім примусових робіт).

Як зменшився рух у Києві, можна уявити собі з такого факту. За тиждень перед виїздом з Києва я навмисно перерахував всіх осіб, яких я спіткав о 3-ій годині дня на Михайлівській вулиці, – їх було всього 32 особи”³⁴.

Досить часто у таких матеріалах подається огляд культурного та наукового життя. Згаданий вище С. Н., зокрема, так описує театральне життя: “В театрах таке: опера російська, сили пагані, але збори мала; російський драматичний театр з старими акторами має збори, але виставляє такі дурниці як “Ревність”, “Погибшая девченка””. Піддаєть-

ся критиці “Березіль” Курбаса за відсутність репертуару³⁵. Серед інших т. зв. культурних подій С. Н. згадує лекції, але і тут, зазначає він, кількість їх зменшилася. “Раніше були часті антирелігійні диспути, тепер не так часто. Одійшла мода на такі теми, як “Пол, любов, шлюб” та “Гігієна шлюбу”, зате багато дискусій викликає проект нового громадянського кодексу, тобто про шлюб, розлучення та ін., який після двох років фактичного проживання узаконює шлюб як юридичний [...]”.

Кінотеатри рідко пустують, лише при особливо відворотному агітаційному фільмові совітської продукції³⁶. Тут само автор пише і про наукове життя та освіту, зазначаючи, що тепер немає такої науки, як історія. Замість неї читаються лекції з історії революційного руху, робітничого та професійного руху на Заході та в Росії з Україною. “Через таку роздрібненість історії ми не знаємо історії народу, звязку минулого з сучасним”³⁷.

Окрему увагу автори кореспонденції з Києва звертають на проблему охорони пам’яток у місті: “Охорона пам’ятників старовини у Києві провадиться аби-як; церкви, розуміється, зовсім не ремонтуються. Шкода дивитися на нищення старовинних монастирів та ін. пам’ятників старожитньої давнини у Києві”³⁸.

Статті очевидців є також цінним джерелом із дослідження побуту киян. Зокрема, детальна інформація наводиться у статті “Сучасний Київ”: “Відсутність матеріальних засобів у населення відбивається дуже яскраво назовні. Постійний брак мануфактури та загальна нужденність населення на протязі довгих літ панування большевиків призвичаїла людей не звертати уваги на одяг і більшість ходить в старій одежі, не маючи засобів її поновити. В літню пору майже усі носять рубахи “коворотки”, а в ліпшому випадку “толстовки”, що їх зовуть у Києві “жидовками”, бо їх носять переважно жиди. Капелюшків фетрових майже немає, а носять усі робітничі кашкетки, а то і зовсім ходять без шапок. Урядовці з більшовицьких установ в Києві також одягнені бідно, але тільки у них можна зустрінути білі комірці.

Чисто голених людей мало, більшість голиться кілька разів на місяць. Фрізієрів³⁹ у Києві... не багато та й ціни у них не доступні для широкої публіки. Така звичайна річ, як ніж до бритви Жілет, коштує у Києві 1 карбованець, себ-то трохи більш як пів-доляра”⁴⁰.

Столичний статус, очевидно, не надто змінив ситуацію у місті. Так, у газеті “Час” від 17 лютого 1935 р. було вміщено передруковану з “Тризубу” замітку “З листів із України” (11 листопада 1934 р.). Автор, зокрема, наводив ціни на продукти (м’ясо – 8–10 крб., хліб – 1,5 крб за 1 кг., цукор 10 крб. при середньому заробітку – 150–200 крб.), а також зазначав, що у Києві збудовано кілька магазинів, у яких можна побачити “старорежимні” прекрасні груші, яблука, рибу. При цьому, як зазначалося у статті, “Зайти до магазину можна кожному, але купити –

вибачте...”⁴¹. Один із продавців магазину на запитання автора, хто це купує, відповів: “жулики”⁴².

Нарешті, неодноразово різні кореспонденти періодичних видань звертали увагу на таке явище, як безпритульні діти. Ж. Флергат пише, що таких у Києві більше 10 тисяч. Це здебільшого діти віком 8–14 років, привезені з Волги під час голоду на Україну. Автор був свідком того, як розбігаються кияни, тільки почувши, що безпритульні десь поруч. “Вигляд безпритульні мають страшенний. Більшість з них напів гола або носить однісінький піджак з довгими рукавами. Сплять хто де попав, на смітниках, каналізаційних трубах, на складах, в піску і т. п. Більшість з них заражені поганими хворобами”⁴³. Про це ж пише й автор статті “Сучасний Київ”, вказуючи, що велика кількість таких дітей є наслідком “руйнації моральних принципів більшовиками”, і що злочинний безпритульний елемент – молодь у віці від 18 до 20 років – постачає Москва⁴⁴.

Не менший інтерес становлять листи від українців, які відвідали місто вже у якості іноземних туристів. Такий матеріал, зокрема, вийшов у варшавському виданні “Наша культура” за 1935 р. та передрукований у кількох серпневих числах газети “Час” за 1936 р.⁴⁵ Автор статті Іван Зіньківський, який мав польське громадянство, судячи з тексту, знав Київ ще до того, як місто стало радянським. Він досить детально описує 3 дні свого перебування у столиці УСРР, починаючи від заселення у готелі “Континенталь” на колишній Миколаївській вулиці (тодішній вул. К. Маркса, сучасна назва – архітектора Городецького) і до дня від’їзду.

Автор зафіксував свої враження від вечірнього Києва (“більш симпатичне, ніж відразливе. В переважній вічній пільмі стиралися всі контрасти, що так били в очі в день, і все виглядало якось інакше, краще, веселіш, так як і скрізь у Європі”⁴⁶); описав поїздку на трамваї; відвідання Лаври у супроводі представниці “Інтуристу”, у викладі якій історія святині, за словами автора, межувала з непристойністю; відвідання кінотеатру, де потрапив на черговий витвір радянської пропаганди; не оминув увагою багаті вітрини магазинів Київторгу та Гастроному; згадав про русифікацію, що давалася навзнаки навіть в Українській академії наук, де хотів купити деякі книжки; охарактеризував чиновників Київського облвиконкому, що містився у приміщенні колишньої будівлі Української Центральної Ради, куди автор пішов, щоб поставити візу.

Про загальну атмосферу, яка панувала у столиці, можна судити з кількох описаних автором випадків, коли він мав намір зустрітися зі своїми колишніми знайомими – доктором і колишнім залізничником, – які залишилися у більшовицькому Києві. Перший з них відмовив Зіньківському у зустрічі, при цьому причини відмови не становили загадки для автора: “Коментарі були зайві, – пише він, – бо д-р С. перебував на високій посаді”⁴⁷.

Але були й інші настрої. Описуючи зустріч з іншим своїм приятелем, колишнім залізничником, Зіньківський яскраво змальовує побут його родини: “Роздивився я по хаті, – а в ній у куті православна ікона, а поруч – портрет Леніна”⁴⁸, бо, за словами залізничника, він мав віруючу дружину. Причиною нарікання господаря на владу було матеріальне забезпечення, особливо пенсіонерів. Пропрацювавши 40 років на залізниці, він отримував пенсію розміром 75 паперових карбованців⁴⁹. Як зізнався залізничник, за старого режиму він отримував би у 2 або й у 3 рази більше. “Хліб коштує карбованця за кілограм, м’ясо – 8 карб. кг, про масло нема що й казати. От тільки тютюн та горілка дешеві. Й як тут жити? М’яса не їмо зовсім, навіть і в свята, а цілий рік сидимо на картоплі”⁵⁰. Під кінець у розмові з гостем він змушений визнати: “Ми були потрібні колись тільки на те, щоб повалити старий режим і прочистити шлях на його місце новому. Відбулася тільки зміна людей на “верхах” і це – весь зміст революції”⁵¹.

Нарешті, частина листів, опублікованих на шпальтах еміграційних видань, належала втікачам до “більшовицького раю” з українських територій, що внаслідок Варшавського договору 1920 р. опинилися у складі Польщі. Реалії життя, попри очікування, виявлялися далекими від тих, на які сподівалися українці з західних земель.

У “Новому шляху” від 25 липня 1933 р., у самий розпал Голодомору, було опубліковано статтю – передрук травневого листа до рідних заробітчанина з Галичини, який подався на заробітки до Радянської України та після розкуркулення був змушений переїхати до Києва. Попри намагання комуністичної влади приховати масштаби вчиненого нею злочину, інформація про голод просочувалася через кордони. “Я разом із жінкою і дітьми абсолютно голодуємо, – йшлося в опублікованому листі. – Була картопля, так ще було так-сяк, а зараз вже варимо лушпиння з картоплі і приготуємо їду, але без всякої омасти. Я працюю, тобто не без служби, але-ж ця служба як і всяка служба чи інша праця не дає нічого. Щоби прожити так середньо, треба одержувати в місяць хоч 1500 карбованців (рублів), а я одержую всього 200. Державні товари... коштують дуже дорого, а труд не оплачується навіть на 10 до 20 відсотків. Так живе майже все населення як я. До дому їхати не пускають і тут жити не дають. Прийдеться погибати голодовою смертю, як і другі”⁵². Важко сказати напевне, чи існував такий лист насправді та як він міг бути переправлений за кордон, але, як бачимо, заходи більшовиків щодо приховування страшних подій в Україні не завжди виявлялися дієвими.

За рік по тому у статті Василя Франка, надрукованій знов-таки у “Новому шляху”, розглядалися вже інші проблеми міста: звичайно, автор звернув увагу на нужденне життя більшої кількості містян, але найбільше його увагу привернули занедбані та знищені більшовиками православні святині: Володимирський собор, перетворений на музей,

Києво-Печерська лавра, а також злидений стан священників, змушених просити милостиню “нарівні зі всякими каліками і прошаками”⁵³.

В цілому, огляд еміграційної преси та виявлення на її шпальтах публікацій, присвячених Києву, дозволяє визначити їх як важливе джерело вивчення життя української столиці. Звичайно, до цього матеріалу треба ставитися з певною обережністю, особливо там, де немає визначених посилань на джерела інформації або ж це особисті враження кореспондентів. Тим не менше, вивчення української еміграційної періодики міжвоєнного періоду дає можливість, по-перше, доповнити відомості про ті чи інші сторони київського життя 1920–1930-х років, у т. ч. й ті, які з певних причин не висвітлювалися в радянській періодиці, а, по-друге, стати поштовхом до виявлення джерел у вітчизняних архівах, які підтверджують або спростовують деякі наведені в еміграційних виданнях факти. У будь-якому випадку ми отримаємо або раніше невідому чи маловідому інформацію про київські події, або матимемо справу з таким явищем, як, умовно кажучи, міфотворчість української еміграції, що теж може стати темою окремого дослідження.

¹ Розбудова Нації//Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Париж; Нью-Йорк, 1973. Т. 7. С. 2552.

² Січ//Там само. 1976. Т. 8. С. 2847.

³ Українське Національне Об'єднання (УНО) – суспільно-політична організація, утворена в Канаді на поч. 1930-х років з ініціативи націоналістів, зокрема, мельниківського крила ОУН (*Книш 3. Українське Національне Об'єднання//Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Париж; Нью-Йорк, 1980. Т. 9. С. 3411*).

⁴ З 1942 р. до 1977 р. видання виходило у Вінніпезі, а з 1977 р. до сьогодні – у Торонто (Новий Шлях//Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Париж; Нью-Йорк, 1966. Т. 5. С. 1784). Див. також: Новий шлях: минуле, теперішнє і майбутнє//Новий шлях. 3 листопада 2015 р. URL: <https://www.newpathway.ca/новий-шлях-минуле-теперішнє-і-майбутнє/> (дата звернення: 12. 10. 2017).

⁵ Українська Національна Партія (УНП) – “єдина легальна укр. політ. партія в Румунії з осідком у Чернівцях (1927–1938 рр.), яка продовжувала традицію української національно-демократичної партії на Буковині за австрійського часу. УНП виступала проти румунізації українського населення, домагалася впровадження української мови в школах, у церкві та перегляду аграрної реформи” (Українська Національна Партія//Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Париж; Нью-Йорк, 1980. Т. 9. С. 3371).

⁶ Останнє число газети вийшло 28 червня 1940 р., коли у Чернівцях вже були представники радянської влади, а буквально за декілька годин редакцію газети розгромили (Чернівецькій газеті “Час” – 86 років!//Час. 2 жовтня 2014 р. URL: <http://www.chas.cv.ua/20491-sogodn-nam-86.html>) (дата звернення: 12. 10. 2017).

⁷ Наш Клич//Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Париж; Нью-Йорк, 1966. Т. 5. С. 1744.

⁸ “Пролетарська Правда” виходила з 1921 р. як орган міському КП(б) України, Київського обкому, обласного окрвиконкому, губвиконкому, а також міської Ради депутатів трудящих (“Україномовна газета “Пролетарська Правда” почала видаватись 93 роки тому”//Газета. UA. 19 серпня 2014 р. URL: https://gazeta.ua/articles/history/_ukrayinomovna-gazeta-proletarska-pravda-rochala-vidavatis-93-roki-tomu/576142) (дата звернення: 13. 10. 2017).

⁹ “Вісті ВУЦВК (Всеукраїнського центрального виконкому)” – щоденна газета, видавалася з грудня 1918 р. як орган Харківської ради робітничих депутатів, з грудня 1919 р. – як орган Харківського військового революційного комітету, згодом – орган ВУЦВК і Харківського губернського виконавчого комітету. Від жовтня 1920 р. – орган Українського ЦВК. З 25 червня 1934 р. виходила у Києві (О. Юркова. “Вісті ВУЦВК”//Енциклопедія історії України: у 10 т. Т. 1. Київ, 2003. С. 577).

¹⁰ “Тризуб”. Париж, 1926 (ч. 16)//ЦДАЗУ (Центральний державний архів зарубіжної україніки). Ф. 15. Оп. 1. Спр. 116. Арк. 75.

¹¹ “Новий шлях”. Саскатун, 14 липня 1936 р.//ЦДАЗУ. Бібл. ф. № 3, інв. № 6001-О. С. 6.

¹² ЦДАЗУ. Ф. 15. Оп. 1. Спр. 116. Арк. 125зв. Тут і далі збережено орфографію та пунктуацію джерела.

¹³ Там само. Спр. 118. Арк. 44зв.

¹⁴ Там само. Спр. 117. Арк. 44зв.–45.

¹⁵ Там само. Арк. 44–44зв.

¹⁶ “Новий шлях”. Едмонтон, 18 грудня 1930 р.//Там само. Бібл. ф. № 3, інв. № 6000-О. С. 1.

¹⁷ “Новий шлях”. Саскатун, 15 грудня 1936 р.//Там само. Інв. № 6001-О. С. 9.

¹⁸ “Український голос”. Вінніпег, 6 серпня 1930 р.//Там само. Бібл. ф. № 3, інв. № 6368-О. С. 1.

¹⁹ “Вісті”. Львів, 14 червня 1934 р.//Там само. Бібл. ф. № 3, інв. № 6289-О. С. 4.

²⁰ “Новий шлях”. Саскатун, 15 грудня 1938 р.//Там само. Бібл. ф. № 3, інв. № 6003-О. С. 1.

²¹ “Новий шлях”. Саскатун, 19 вересня 1933 р.//Там само. Бібл. ф. № 3, інв. № 5996-О. С. 1.

²² Там само. Ф. 15. Оп. 1. Спр. 118. Арк. 191.

²³ “Новий шлях”. Саскатун, 10 жовтня 1933 р.//Там само. Бібл. ф. № 3, інв. № 5996-О. С. 1.

²⁴ “Новий шлях”. Саскатун, 4 січня 1938 р.//Там само. Бібл. ф. № 3, інв. № 6003-О. С. 9.

²⁵ Див., напр.: Н. С. Хрущов. *Время. Люди. Власть. (Воспоминания): в 4 кн.* Москва, 1999. URL: http://www.hrono.ru/libris/lib_h/hrush26.php (дата звернення: 13. 10. 2017); К. Константинова. *Сердешна Оксана. Письменник Микола Кагарлицький – про зигзаги долі найзагадковішої української прими*// Дзеркало тижня. 20 червня 2008 р. URL:https://dt.ua/CULTURE/serdeshna_oksana_pismennik_mikola_kagarlitskiy_pro_zigzagi_doli_nayzagadkovishoyi_ukrayinskoji_prim.html (дата звернення: 16. 10. 2017).

²⁶ Г. Брега. *Петрусенко Оксана Андріївна*//Енциклопедія історії України. Т. 8. Київ, 2011. С. 197.

²⁷ В. Кузик. Донець Михайло Іванович//Енциклопедія сучасної України: у 30 т. Київ, 2008. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=20796 (дата звернення: 16. 10. 2017).

²⁸ “Новий шлях”. Саскатун, 18 жовтня 1938 р.//ЦДАЗУ. Бібл. ф. № 3, інв. № 6003-О. С. 1.

²⁹ “Новий шлях”. Саскатун, 1 листопада 1938 р.//Там само. С. 1.

³⁰ Див., напр.: *Тимоти Снайдер*. Кровавые земли. Киев, 2015. С. 57.

³¹ ЦДАЗУ. Ф. 15. Оп. 1. Спр. 124. Арк. 27.

³² Там само. Спр. 117. Арк. 198зв.–199зв.

³³ Там само. Спр. 116. Арк. 186зв.–87.

³⁴ Там само. Спр. 124. Арк. 199.

³⁵ Там само. Спр. 117. Арк. 199.

³⁶ Там само.

³⁷ Там само.

³⁸ Там само. Спр. 124. Арк. 198зв.

³⁹ Тобто перукарів.

⁴⁰ ЦДАЗУ. Ф. 15. Оп. 1. Спр. 124. Арк. 198зв.

⁴¹ “Час”. Чернівці, 17 лютого 1935 р.//Там само. Бібл. ф. № 3, інв. № 6197-О. С. 3.

⁴² Там само.

⁴³ Там само. Ф. 15. Оп. 1. Спр. 124. Арк. 27.

⁴⁴ Там само. Арк. 200.

⁴⁵ “Час”. Чернівці, 1, 2, 4, 5, 7, 8, 9, 12 серпня 1936 р. //Там само. Бібл. ф. № 3, інв. № 6198-О.

⁴⁶ Там само. 4 серпня 1936 р. С. 2.

⁴⁷ Там само. 5 серпня 1936 р. С. 4.

⁴⁸ Там само. 8 серпня 1936 р. С. 3.

⁴⁹ 1 золотий карбованець дорівнював 35 паперових.

⁵⁰ “Час”. Чернівці, 8 серпня 1936 р.//ЦДАЗУ. Бібл. ф. № 3, інв. № 6198-О. С. 3.

⁵¹ Там само. С. 4.

⁵² “Новий шлях”. Саскатун, 25 липня 1933 р.//Там само. Інв. № 6000-О. С. 4.

⁵³ “Новий шлях”. Саскатун, 31 липня 1934 р.//Там само. Інв. № 5996-О. С. 6.

The periodicals of Ukrainian emigration as a source for the history of Kyiv in the 1920-1930s are considered. Referring to the Soviet periodicals or using their own sources of information, Ukrainian emigration newspapers and magazines created an alternative to the Soviet propaganda image of Kyiv. Emphasizing on the points that Soviet media could only mention in passing, or by covering events that the Soviet authorities chose to ignore, periodicals of Ukrainian emigration allow to supplement the information about certain aspects of the Kyiv life of the 1920's and 30's, as well as motivate the discovery of sources in domestic archives, confirmed or denied by some of the facts in the emigration publications.

Key words: the Ukrainian emigration; the periodicals of Ukrainian emigration; Kyiv City; the Soviet occupation.